

Київський університет імені Тараса Шевченка

на правах рукопису

ДЕМ'ЯНКО ОКСАНА МИКОЛАЇВНА

**ЛЮТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
(лютий 1917 - січень 1918 рр.)**

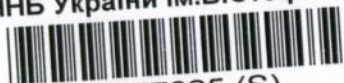
Спеціальність 07.00.02 - Історія України

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

КИЇВ - 1995

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00777025 (S)

Київський університет імені Тараса Шевченка

на правах рукопису

ДЕМ'ЯНКО ОКСАНА МИКОЛАЇВНА

**ЛЮТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
(лютий 1917 - січень 1918 рр.)**

Спеціальність 07.00.02 - Історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ - 1995

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії Росії історичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України - *Серіщев Я.М.*

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор - *Мусієнко В.В.*
- кандидат історичних наук, старший науковий співробітник - *Гошуляк І.Л.*

Провідна установа - Полтавський педагогічний інститут

Захист відбудеться *22* *травня* 1995 р. о *10* годині на засіданні спеціалізованої ради Д.068.18.08 при Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252017 м.Київ, вул. Володимирська 60, ауд. 349.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці університету (м. Київ, вул.Володимирська, 58)

Автореферат розісланий *20* *квітня* 1995 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради,

кандидат історичних наук, доцент

М.О. Рудь М.О.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

7/5 201

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження і складається із вступу, п'яти розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел та літератури.

Актуальність теми. Розбудова сучасної України як незалежної держави супроводжується активним зростанням інтересу широкої громадськості до державотворчої діяльності попередніх поколінь. Оскільки основні аспекти національно-державного будівництва в Україні на сучасному етапі тотожні з тими, що вже були апробовані історією у період визвольних змагань 1917-1921 рр., вивчення та узагальнення їх постає актуальним завданням вітчизняної історичної науки.

Найбільш вагомим результатом було досягнуто Центральною Радою, яка створила першу у ХХ ст. українську державу. Діалектика суспільного розвитку вимагає переосмислення на новому якісному рівні уроків минулого. Нинішній стан вітчизняної історичної науки характеризується появою значної кількості праць, присвячених різноманітним аспектам української революції. Проте, незважаючи на посилений інтерес дослідників до проблеми, історія становлення української державності потребує подальшої розробки. Складність і багатоплановість проблеми вимагають об'єднаних зусиль з боку вчених різних галузей суспільствознавства.

Виходячи з окресленої наукової проблематики, **об'єктом** дослідження є процес становлення української національної державності, поштовх якому дала Лютнева революція в Росії, а **предметом** дослідження - організація і діяльність Центральної Ради та Генерального секретаріату, політична боротьба в українському русі, громадсько-політична та національно-культурна діяльність у 1917 р. української інтелігенції, яка виступала керівною силою національної революції.

Хронологічні рамки дослідження обмежені періодом, який співпадає з процесом становлення української державності та еволюцією поглядів лідерів Центральної Ради на її сутність. Тобто від Лютневої революції, яка привела до посилення національно-визвольних рухів в імперії, а на Україні спричинилася до появи керівного центру українського руху Центральної Ради, до прийняття нею Четвертого Універсалу, що проголосив існування незалежної суверенної України.

Мета дисертації полягає в проведенні комплексного аналізу та висвітленні процесу становлення української національної держав-

ності у 1917 р.

Для реалізації цієї мети дослідником були поставлені такі завдання:

- дослідити соціально-економічне становище в Україні напередодні 1917 р. і визначити його вплив на формування національної державної ідеї; проаналізувати розвиток суспільно-політичної думки в Україні в період першої світової війни;
- розглянути та проаналізувати діяльність Центральної Ради та Генерального секретаріату;
- з'ясувати ставлення національних та загальноросійських політичних партій до національно-державного будівництва в Україні;
- висвітлити роль та основні напрями діяльності української інтелігенції у створенні української держави;
- показати ставлення різних політичних сил до питань церковного будівництва.

Наукова новизна дисертації визначається саме постановкою і розробкою досліджуваної проблеми. На основі широкого масиву документальних матеріалів автор здійснив спробу комплексного аналізу процесу створення незалежної суверенної української держави, починаючи від Лютневої революції і закінчуючи прийняттям Четвертого Універсалу. При цьому наукові узагальнення поєднувалися з розробкою та дослідженням ряду конкретних питань, що складають основний зміст проблеми і які або не вивчалися взагалі, або досліджувалися побіжно. Розглянуто генезу розвитку української національної державницької ідеї на початку ХХ ст., досліджено організацію становлення та функціонування Центральної Ради та Генерального секретаріату. Особливо розглянуто боротьбу в середині українського руху, яка поначалася на шляхах державного будівництва. Значну увагу приділено участі у суспільно політичному житті національної інтелігенції, українського духовництва. Дисертант намагався узагальнити як позитивний, так і негативний досвід 1917 р. і на основі цього розкрити причини занепаду української державності.

Практичне значення дисертації. Результати дослідження можуть бути використані при підготовці монографічних досліджень з історії державного будівництва в Україні, загальних і спеціальних лекційних курсів з історії України, Росії у вищих та середніх учбових закладах, при розробці спецкурсів з питань історії української православної церкви і церковного руху, політичної думки періоду Першої світової війни.

Методологічною основою дослідження є діалектичні принципи пізнання історичного процесу, об'єктивний підхід до аналізу суспільних явищ і подій. Багатоплановість теми пояснює необхідність використання проблемно-хронологічного методу дослідження.

Наукова апробація проводилася по кафедрі історії Росії історичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка. Основні її положення викладено автором у п'яти наукових публікаціях, а також доповідалися на наукових конференціях у Луцьку та Києві.

У вступі дисертації поряд з вищезазначеними положеннями подано аналіз історіографії проблеми та джерельної бази роботи.

Першим дослідником державного будівництва в Україні був М. Грушевський - Голова Центральної Ради. Будучи видатним вченим-істориком, він піддав детальному аналізу її політику і перші державні документи у ряді статей та брошур, опублікованих у 1917 - 1918 рр.¹

Голова першого уряду України В. Винниченко свої погляди на процес державстворення виклав у великому мемуарно-публіцистичному творі "Відродження нації" (Ч. 1-2. Доба Центральної Ради. - Київ-Відень, 1920). Незважаючи на значний суб'єктивізм автора, цікавою є його критична оцінка соціально-економічної політики Центральної Ради, що й стало, на його думку, причиною поразки української революції.

Безпосередній учасник подій П. Христюк у своїй двотомній праці звернув головну увагу на політичну боротьбу в Україні, участь у революційному процесі різноманітних верств українського суспільства². Він також вважав, що українському рухові бракувало політичного радикалізму. Широко представлені в роботі документи різних політичних партій роблять її особливо цінною.

Починаючи з 20-х років, переважна більшість літератури з проблеми була видана за кордоном. Історія української революції

¹ Грушевський М. Українська Центральна Рада та її універсали, перший і другий. - К., 1917; його ж. На порозі нової України. Гадки і мрії. - К., 1917; його ж. Хто такі українці і чого вони хочуть. - К., 1991; його ж. Новий період історії України. За роки від 1914 до 1919. - К., 1992 та ін.

² Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. В 2-х т. - Відень, 1921.

активно розроблялася і розробляється зарубіжною україністикою. Її праці мають цікавий фактичний матеріал та документи закордонних архівів і бібліотек; в них подано науково-визажені, обгрунтовані узагальнення. Не дивлячись на деякий суб'єктивізм, притаманний працям безпосередніх учасників подій, ці дослідження й досі є цінними та інформативними для вивчення процесу державотворення в Україні у 1917-1918 рр.

Найгрунтовнішим, фундаментальним дослідженням, присвяченим Центральній Раді, є також монографія Д.Дорошенка¹, у якій висвітлено практично всі питання організації і діяльності Ради, її військової, національної, соціально-економічної політики. Особливо виділено національно-культурне будівництво та церковне питання. Проте, маючи багатий фактичний матеріал, дослідник часто уникає належного критичного осмислення подій та фактів.

Причини втрачання Україною державності під час визвольних змагань посідають центральне місце у працях І.Магепи, П.Феденка², які, на думку дисертанта, є дещо поверховими.

Більш глибоким аналізом відрізняються дослідження Н.Полонської-Василенко³, у яких вказується, що саме наявність широкого національно-визвольного руху в Україні призвела до національного відродження та надбання Україною державності. Серед причин поразки автор відзначає перевагу декларативної діяльності Центральної Ради над практичною, недооцінку земельного питання та церковного руху.

Участь і ставлення українського православного духовництва до

¹ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923. - Т.1. Доба Центральної Ради. - Ужгород, 1932.

² Магепи І. Більшовизм і окупація України: Соціально-економічні причини недоарітості української революції. - Львів-Київ, 1922; його ж. Підстави нашого відродження. - Прага, 1946-1949; його ж. Україна в огні і бурі революції. 1917-1921. - Прага, 1942; Магепи І., Феденко П. З історії української революції. - Прага, 1930.

³ Полонська-Василенко Н. Історія України. Т.2. - Мюнхен, 1976; її ж. Революція 1917 року: Спогади // Український історик. - 1988. - N 1-4; там само. - 1989. - N 1-3; її ж. Історія української церкви. - Мюнхен, 1949.

визвольних змагань висвітлено у працях О.Лотоцького, І.Власовського, Д.Дорошенка¹.

Значну історіографічну спадщину зосередив журнал "Український історик" - видання Українського Вільного Університету у Мюнхені. У ньому було надруковано праці Б.Мартоса, І.Витановича, М.Мандрики та інших учасників подій 1917 р., які цінні насамперед викладеним у них фактичним матеріалом і висновками.

Деякі аспекти історії визвольних змагань подано у працях К.Кононенка, М.Шкільника².

Окреме місце у науковому висвітленні державотворчого процесу займають праці Р.Млиновецького та І.Нагавцького³. В останній простежуються нові підходи до вивчення проблеми, концепція її максимально наближена до об'єктивності та історизму.

Новітні розробки української зарубіжної історіографії має збірка "Державний центр Української Народної Республіки в екзилі" (Філадельфія-Київ-Вашінгтон, 1993) та праця американського вченого Г.Гунчака⁴, видані вже після проголошення незалежності України. Питанням державотворення в них відводиться особливе місце. Вони містять аналіз державно-правових документів Центральної Ради та Генерального секретаріату, значну увагу приділяють боротьбі українських політичних партій в питаннях політики та практики державного будівництва часів визвольних змагань.

З причин політичного характеру процес становлення української державності не знайшов об'єктивного висвітлення в радянській істо-

¹ Лотоцький О. Церковна справа на Україні // Літературно-науковий вісник. - 1923. - Кн.V; Власовський І. Нарис історії української православної церкви. - Нью-Йорк, 1990; Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. - Берлін, 1940.

² Кононенко К. Україна і Росія. Суспільно-економічні підстави української національної ідеї. 1917-1960 рр. - Мюнхен, 1960; Шкільник М. Україна в боротьбі за державність в 1917-1921 рр. - Торонто, 1971.

³ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. - Львів, 1994; Нагавцький І. Історія української держави століття. - К., 1993.

⁴ Гунчак Г. Україна: перша половина XX століття (Нариси політичної історії). - К., 1993.

ріографії. Ряд праць, присвячених революційним подіям в Україні, з'явився у першій половині 20-х років¹. У них містився цікавий фактичний матеріал, який трактувався авторами з великою часткою суб'єктивізму.

З початку 30-х років в радянській історіографії складалася концепція історії революції та громадянської війни в Україні, заснована на марксистсько-ленінських положеннях з національного питання. Відповідно до неї український національний рух був визначений як буржуазно-націоналістичний, антинародний, а усі його прояви віднесені до контрреволюції. На багато років Центральна Рада була затаврована як буржуазно-націоналістична організація, що згадувалася в історичній літературі лише як об'єкт, проти якого вели боротьбу робітники і селяни України на чолі з більшовицькою партією.

Ситуація мало змінилася на краще і після XX з'їзду КПРС, коли було анято ідеологічні обмеження в дослідженнях історії України. В працях, які з'явилися у 50-60-ті роки, пріоритетним напрямом досліджень була діяльність більшовицької партії та органів Радянської влади². Введення в науковий обіг нових фактичних і статистичних матеріалів, висновків і узагальнень не торкнулося проблем, пов'язаних з національною революцією.

Протягом 70-80-х років радянська історіографія поповнилася рядом праць, у яких висвітлювалися питання впливу лютневих подій на соціально-політичну ситуацію в Україні, роль у революційному процесі національних та загальноросійських партій, діяльність Центральної Ради, вибори до Установчих зборів, міських дум. До наукового обігу вводилися нові архівні матеріали, розширювався

¹ Майоров М. Из истории революционной борьбы на Украине 1914-1919 гг. - К., 1922; Скрипник М. Історія пролетарської революції на Україні. Короткий начерк. - Харків, 1923; Вош Е. Год борьбы. - К., 1925 та ін.

² Вабій В.М. Місцеві органи державної влади УРСР в 1917-1920 рр. - К., 1956; Королівський С.М. Борьба большевиков Украины за завоевания Рад у 1917 році // Большевики Украины в борьбе за победу Февральской революции и восстановления Радянської влади (березень 1917 - лютий 1918). - К., 1957; Харитонов В.П. Лютневая революция 1917 року на Україні. - Харків, 1966; Макогон С., Грач А., Цветков В. Развитие радянської державності на Україні. - К., 1966 та ін.

спектр вивчення і аналізу досліджуваної проблеми, більш активно висвітлювалися питання участі в революційному русі у 1917 р. політичних сил, що виступали спонентами більшовиків¹. Проте слід відзначити, що дослідникам відводилися певні ідеологічні межі і тому вони амушені були дотримуватися усталеної схеми розвитку революції 1917 р. в Україні, яка передбачала оцінку діяльності створених національним рухом органів влади як буржуазно-націоналістичних.

Із зміною політичної ситуації в СРСР після 1985 р. історична наука позбулася жорстких ідеологічних схем. З'явилися нові напрями у дослідженні визвольних змагань в Україні, а також підходи до оцінки національно-визвольного руху, аналізу участі в державотворчих процесах різноманітних верств українського суспільства, ходу мирних переговорів між Україною і Центральними державами. З нових позицій розглядаються державно-правові акти доби Центральної Ради, значно посилюється науковий інтерес до долі української інтелігенції².

Після проголошення неаалежності України перед вітчизняною історичною наукою відкрилися можливості об'єктивного висвітлення подій, пов'язаних з становленням національної державності на початку століття. Складовою частиною всебічної характеристики проблеми є осмислення витоків української державницької ідеї. Значні кроки в

¹ Мусієнко В.В. Більшовики України в Жовтневій революції. - К., 1976; Терещенко Ю.І. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції. - К., 1974; Гамрецький Ю.М. Криза дрібнобуржуазних партій на Україні в 1917 році // Укр.істор.журн. - 1976. - N 12; Ветров Р.И. Победа Октябрьской революции и банкротство меньшевиков на Украине. - Харьков, 1983; Черненко А.М. Октябрьская революция и банкротство эсеров на Украине (март 1917 - декабрь 1917). - Днепропетровск, 1983 та ін.

² Харитонов В.П. Лютнева буржуазно-демократична революція на Україні // Укр.істор.журн. - 1987. - N 2; Гурченко Ф.Г. Псмедики и буржуазия Украины на пути к политическому краху (февраль-октябрь 1917 г.) // Вопросы истории СССР. - 1987. - Вып.32; Кондуфор Ю.Ю. Великий Жовтень і доля інтелігенції // Укр.істор.журн. - 1989. - N 12; Яневський Д.Б. Українська Центральна Рада - перші кроки до національної державності (березень-листопад 1917 р.). - К., 1990 та ін.

цьому напрямі здійснено в дослідженнях українських істориків на початку 90-х років. І.Ф.Курас, С.В.Кульчицький, В.Ф.Солдатенко, І.Л.Гошуляк, Д.В.Яневський, О.П.Копиленко¹ та інші розширили стан наукової розробки проблеми становлення української національної державності. В їх працях розглядаються питання розвитку національного руху у 1917 р., участі в ньому різних верств населення, діяльності Центральної Ради, Генерального секретаріату, військового будівництва.

У загальному контексті проблеми заслуговує на увагу дослідження питань, пов'язаних з провідною роллю інтелігенції та ставленням церкви до визвольних змагань. Доля української інтелігенції привертає в останні роки підвищений інтерес дослідників². Особливу увагу автори звертають на складні і суперечливі процеси, що відбувалися в середовищі інтелігенції у 1917-1921 рр.

У радянській історіографії питання історії церкви майже не висвітлювалися. Після 1985 р. церковна проблематика займає чільне місце у сучасній історичній науці. В дослідженнях Ю.М.Гамрецького, В.Д.Бондаренка, В.І.Єленського, В.І.Ульянівського³ подано значний

¹ Кульчицький С.В. Центральна Рада: утворення УНР // Укр.істор.журн. - 1992. - № 5, 6; Гошуляк І.Л. Про причини поразки Української Ради // Укр.істор.журн. - 1994. - № 1; Солдатенко В.Ф. Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 р. - квітень 1918 р.) // Укр.істор.журн. - 1992. - № 5; Яневський Д.В. Великий шлях до свободи // Наука і суспільство. - 1992. - № 2; Копиленко О.Л. "Сто днів" Центральної Ради. - К., 1992.

² Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). У 3-х кн. - Кн.1. - К., 1994; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 20-30-х років: соціальний портрет та історична доля. - К.-Едмонтон, 1992; його ж. Українська інтелігенція і національне питання: початок ХХ ст. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб.статей. - К., 1993; Бойко О.Д. Українська інтелігенція у 1917 році // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб.статей. - К., 1993.

³ Гамрецький Ю.М. Православна церква в Україні на зламі епох (1917-1918) // Укр.істор.журн. - 1989. - № 11; Бондаренко В.Д. Перебудова і церква. - К., 1990; Єленський В. Державно-церковні відносини на Україні (1917-1990). - К., 1991;

матеріал, нові архівні дані, неупереджені висновки. Поряд з цим не висвітленими залишаються питання взаємовідносин українського православного духовництва з Тимчасовим урядом, Центральною Радою, Раднаркомом, питання про автокефалію української православної церкви.

На початку 90-х років в'явилися дисертаційні дослідження, присвячені окремим аспектам державного будівництва¹. Кожне з них, це внесок в розробку багатопланової проблеми еволюції національно-державної ідеї.

Аналіз стану наукової розробки проблеми свідчить, що незважаючи на проведену попередніми дослідниками роботу історія становлення національної державності на Україні потребує подальшої розробки в зв'язку з складністю і багатоплановістю.

Джерельну базу дисертації становить комплекс документів, який складається з архівних матеріалів, преси політичних партій, урядових установ, громадських організацій, джерел мемуарно-епістолярного характеру.

Автором залучено документи з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в Києві. Це, перш за все, документи Центральної Ради (ф.1115), Генерального секретаріату (ф.1063), Головної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів (ф.1133). Значну цінність мають матеріали фондів політичних партій, які діяли в Україні. Це ф.4556 - Київська організація УСДРП (об'єднаних меншовиків), ф.4660 - Київський комітет УСДРП, ф.4658 - ЦК УПСР, ф.4659 - ЦК УПСФ, ф.3805 - Колекція документальних матеріалів про діяльність РУП, УСДРП та ін.

Матеріали Центрального державного історичного архіву України (Київ), а саме: фонди губернських жандармських управлінь (ф.ф.1335,

Ульянівський В.І. Смерть митрополита: проблеми справні й вигадані // Трибуна лектора. - 1991. - N 9-10 та ін.

¹ Стрілець В.В. Державотворча діяльність українських політичних партій (березень 1917 р. - квітень 1918 р.). - К., 1992; Валицька О.В. Громадсько-політична діяльність української інтелігенції (березень 1917 р. - квітень 1918 р.). - К., 1993; Верхоляк І.М. Аграрне питання в діяльності українських політичних партій (березень 1917 р. - квітень 1918 р.). - К., 1993; Логвиненко І.А. Політична діяльність української Центральної Ради. - Дніпропетровськ, 1993 та ін.

313, 1439, 274, 385, 320), особистий фонд М.Грушевського (ф.1235), дали змогу проаналізувати соціально-економічні і політичні сторони життя українського суспільства напередодні лютневих подій.

Дослідником опрацьовано матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України: Київського комітету більшовиків (ф.51), єврейських організацій і політичних партій (ф.39), ЦК УПСР і місцевих організацій (ф.43).

Важливими джерелами, які дають змогу висвітлити політику Тимчасового уряду щодо України, були документи ф.1716 (Київський губкомісар Тимчасового уряду), ф.3889 (Київський губвиконком громадських організацій та ін., котрі зберігаються в Державному архіві Київської області. Значну кількість матеріалів щодо участі української інтелігенції в державотворчих процесах мають фонди Державного архіву м.Києва. В дисертації використано також матеріали в Державного архіву м.Полтави та області, а саме ф.1066 (вибори до Установчих зборів), ф.1057 (Полтавська рада робітничих і солдатських депутатів).

Значному розширенню джерельної основи роботи сприяло вивчення опублікованих документальних матеріалів з державотворчої та суспільно-політичної проблематики¹.

Критичний аналіз матеріалів друкованих органів політичних партій, громадських організацій, урядових установ дав змогу розширити документальну базу проблеми. Це, зокрема, часописи "Нова Рада", "Народна воля", "Боротьба", "Робітнича газета", "Голос соціал-демократа", видання органів влади - "Вісті Київського губвиконкому при губерніяльному комісарі Тимчасового уряду", "Вісті Головної Комісії по справах виборів до Установчих зборів УНР" та ін. В поєднанні в архівними документами матеріали періодичної преси дозволили більш повно висвітлити зміст та характер процесу державного будівництва у 1917-1918 рр.

Певну цінність має і мемуарна література, яка відображає різ-

¹ Слюсаренко А.Г., Томенко М.Г. Історія української Конституції. - К., 1993; Конституційні акти України. 1917-1920. - К., 1992; Багатопартійна українська держава на початку XX ст.: Програмні документи перших українських політичних партій. - К., 1992; Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців. - К., 1991; Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. - Т.3. - Мюнхен, 1993.

ні політичні точки зору, але разом з тим вона носить і суб'єктивний відтінок, тому потребує критичного аналізу¹.

У першому розділі - "Україна напередодні та під час Лютневої революції. Створення Центральної Ради у Києві" розглядаються соціально-економічні та політичні передумови подій 1917 року в Україні, витоки національної державної ідеї та її сутність, проаналізовано процеси, що відбувалися в українському суспільстві після повалення самодержавства, а також створення керівного органу національного руху - Центральної Ради і початковий період її діяльності.

У нинішнє століття Україна вступила поділеною між двома могутніми імперіями - Російською та Австро-Угорською. Як складова частина Росії, Україна була одним з найрозвиненіших регіонів російської держави. Перша світова війна справила значний вплив на соціально-економічне становище в Україні. Занепало сільське господарство. Військові мобілізації в Україні - розвиненому аграрно-промисловому регіоні Російської імперії - відірвали від продуктивної праці величезну кількість робочих рук. Критичним було становище галузей, що не виконували воєнних замовлень.

Поразки Росії значно вплинули також на політичну ситуацію в Україні. На тій її частині, що входила до складу Австро-Угорщини було засновано Головну Українську Раду та "Союз визволення України", які мали за мету проголошення самостійності і незалежності України. В багатьох містах Наддніпрянської України також виникали організації національно-визвольного руху. В Харкові, наприклад, існував гурток "Лівобережних українців" та "Український соціалістичний колектив"². У Катеринославі з 1915 р. діяв Ініціативний комітет Українського самостійного Союзу. Як свідчить аналіз програмних документів цих організацій політична і економічна думка в Україні була вже досить зрілою. Про це свідчили і документи Тоба-

¹ Революция на Украине: по мемуарам белых. - Репринтное воспроизведение издания. - М., 1930; Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. - Інсбрук, 1960; Чикаленко Є. Уривок з моїх споминів за 1917 р. - Прага, 1932; Антонов-Овсієнко В.О. У революції. - К., 1957; Винниченко В. Щоденник (1911-1920). - Т.1. - Едмонтон-Нью-Йорк, 1980 та ін.

² Центральний державний історичний архів України м.Києва (далі ЦДА) Ф. - 336, Оп. - 4, С. - 20, Арк. - 38.

риства українських поступовців - організації української інтелігенції. Але це були погляди лише свідомої частини українського оусульства. Національна свідомість основної маси населення України була вкрай низькою.

Напередодні Лютневої революції в Росії, на Україні серед політичних партій особливу активність виявляли РСДРП, УСДРП, українські есери. Наявність значної кількості різних політичних організацій була зумовлена зростанням національної свідомості, насамперед серед інтелігентних кіл.

Падіння самодержавства та демократизація суспільного життя дали імпульс розгортанню національного руху в Україні. Центральна Рада, що виникла як громадська організація, поширювала свій вплив у межах Києва і згодом стала керівним центром українського національно-визвольного руху. Український національний конгрес (6-8 квітня 1917 р.) перетворив Центральну Раду на репрезентативний орган, надавши їй статусу всеукраїнського керівного центру.

Утворення українського центру визвольного руху, підтримане різними національними організаціями, політичними партіями створило умови для перетворення Центральної Ради в громадсько-політичного на легітимно-правовий орган влади.

У другому розділі "Від проголошення національно-територіальної автономії України до створення Української Народної Республіки" аналізується перший етап становлення національної державності, виділяються його особливості і характерні риси, дається оцінка виданим Центральною Радою державно-правовим актам.

Три перших місяця існування Центральної Ради були процесом вдосконалення її структури. Особливістю цього періоду було намагання керівничею визвольного руху увійти в порозуміння з Тимчасовим урядом у Петрограді щодо надання Україні національно-територіальної автономії.

Період з березня по червень 1917 р. відзначався надзвичайною суспільно-політичною активністю усіх верств України, проведенням з'їздів, зборів, широкою культурно-політичною роботою української інтелігенції. Варто відзначити, що авторитет Центральної Ради в цей час мав більше моральний, ніж державно-правовий характер. Протягом квітня-травня Центральна Рада, за висловленням М. Грушевського, сформувалася як національний парламент і ще тільки мала підготувати ґрунт для створення парламенту за територіальною ознакою.

Але сподівання діячів Центральної Ради на порозуміння з Тим-

часовим урядом не виправдалися, він не підтримав вимогу автономії України. Одержавши підтримку від Військових з'їздів, Селянського з'їзду, Центральна Рада видає свій Перший Універсал. В ньому давалася аналітична оцінка суспільно-політичної ситуації, що створилася на той час, і декларувалася верховність Центральної Ради на території України. Характер цього документа визначався декларативністю, відсутністю конкретної програми заходів у політичній та соціально-економічній сферах суспільного життя.

Необхідність пересобрання влади на місцях, організаційна перебудова Ради, а головне, розуміння необхідності вирішення питань державного будівництва, підвели Центральну Раду до формування уряду в особі Генерального секретаріату. В процесі розгортання вільних змагань Центральна Рада дедалі активніше прагнула виступати як представницький орган українського народу, у зв'язку з чим вона активно працювала в напрямку зміцнення й розширення своєї соціальної бази.

Другий Універсал був результатом компромісу між Центральною Радою і Тимчасовим Урядом. Він був укладений у більш діловому тоні, ніж Перший. До оцінки Універсалу з позицій сьогодення треба підходити діалектично, враховуючи обставини, що склалися на липень 1917 р., а тому оцінювати його як реальний крок уперед на шляху творення української державності.

Фактично влада Центральної Ради і Генерального секретаріату не поширювалася за межі Києва, провінція їх не знала. Не вирішувалося аграрне питання, не проводилась цілеспрямована робота по організації національного українського війська. Дедалі більше простежувалося розходження між соціальним і національним напрямками в українському русі. Лише в жовтні Генеральний секретаріат видав декларацію, у якій викладено основні засади розбудови української держави, порушено питання соціально-економічного характеру.

Ситуація в Росії і на Україні докорінно змінилася у зв'язку з жовтневим переворотом у Петрограді. Виходячи з нових обставин, Центральною Радою було видано Третій Універсал, що проголошував Українську Народну Республіку як складову федеративну частину Росії. Універсал також містив широку програму соціальних перетворень. Але в ньому були суперечності: проведення цих перетворень відкладалося на невизначений час. Мовчанкою обійдено і становище церкви в Україні. В опозицію до української влади стали широкі кола духівництва у зв'язку з проголошеною націоналізацією їхніх зе-

мельних володінь.

З опублікуванням Третього Універсалу закінчується період так званого "мирного розвитку" української революції.

У третьому розділі "Роль національної інтелігенції у боротьбі за незалежну українську державу" розглянуто аспекти участі інтелігентних кіл українського суспільства в державотворчих процесах. Окреме місце відведено українському духовництву.

Українська інтелігенція була провідною силою у державотворчих процесах, вона займалася як національно-державним, так і національно-культурним будівництвом. Її заслугою було створення національної освіти, преси, книгодрукування, українізація суспільного життя в Україні.

Автор доходить до висновку, що у 1917-1918 рр. національно-культурна діяльність домінувала над соціально-економічною роботою, що також було однією з причин занепаду української державності. Досвід діяльності Центральної Ради підтверджує, що питання соціально-економічної сфери і відродження національної культури повинні вирішуватись паралельно, надання пріоритету одному з напрямів приводить до дисгармонійного розвитку суспільства.

Певне місце відведено розгляду церковного руху в Україні, який протягом весни-літа 1917 року підтримував національні вимоги українського народу. Про це свідчили єпархіальні з'їзди, що відбувалися в той час в Україні¹. Українське духовництво показало, що у хвилини "національного зрушення" воно хотіло йти разом з українським народом. Але соціалістичний провід українського руху не виявив належного інтересу до необхідності перетворення православної церкви в національну, фундатори української державності не надали підтримки церковному руху, а це в свою чергу, призвело до активізації великодержавницьких настроїв серед православного духовництва в Україні. Все це фатально відбилося на державних справах. Після Третього Універсалу значна частина духовництва України стала в опозицію до Центральної Ради.

У четвертому розділі "Боротьба політичних партій в процесі державотворення в Україні" аналізуються ставлення політичних партій, які діяли в Україні у 1917 р., до політики і курсу Центральної Ради, Генерального секретаріату. Їх діяльність у цей період

¹ "Про українізацію церкви". Доклад на Полтавському Єпархіальному з'їзді 3-6 травня 1917 року. - Лубни, 1917 та ін.

була одним із чинників процесу становлення національної державності.

Загальноросійські та національні організації по різному трактували елементи політичного устрою майбутньої держави. Ця проблема була головним стрижнем міжпартійної боротьби протягом усього 1917 р. В розділі дається характеристика програмних положень українських партій - УПСР, УРСДРП, УПСФ та ін. Висвітлено ставлення російських есерів, меншовиків, більшовиків, єврейських партій до створення Центральної Ради, її перших кроків у державному будівництві, організації українського війська.

Великий резонанс серед загальноросійських політичних партій викликали Перший та Другий Універсали. В друкованих органах цих партій домінувала думка, що характер українського визвольного руху загрожує єдності Російської держави. Іншим було ставлення до Універсалу єврейської партії. На підтримку вимог українського руху висловлювалися також і більшовики, розглядаючи його як союзника у боротьбі проти Тимчасового уряду.

Протягом літа-осені 1917 р. політичні баталії точилися й серед українських партій, що входили до складу Центральної Ради. Головні питання, навколо яких велися дискусії, це політичний статус Української держави та земельне питання. В розділі висвітлено також політичну боротьбу під час виборів до міських дум, дано аналіз програмних положень партій з аграрного питання.

Восени активізували свої дії більшовики. Вони поширили агітацію, відверто виступаючи проти Центральної Ради. Соціалістичні партії, як загальноросійські, так і національні, виступили проти більшовицького перевороту у Петрограді. Оцінивши дії більшовиків як крок до громадянської війни, вони об'єдналися в антибільшовицький блок з питань організації центральної влади, побудови української держави. В розділі проаналізовано також ставлення політичних партій до Третього Універсалу Центральної Ради, участь у виборах до Українських Установчих Зборів.

Крах надій на демократичний розвиток Росії змінив ставлення українських соціалістів до питання негалежності України. Автором зроблено висновки щодо еволюції державницьких поглядів політичних партій. Розділ закінчується підсумками наслідків боротьби політичних партій у 1917 р.

У п'ятому розділі "Четвертий Універсал Центральної Ради і проголошення негалежної Української Народної Республіки" проаналі-

зовано один з найскладніших етапів становлення української держави. Листопад 1917 року - січень 1918 року - апогей драматичному і державотворчого "альоту" Центральної Ради. Був проголошений Четвертий Універсал - наріжний камінь українського руху за незалежність. Проте Центральна Рада залишалася владою без сили. Зволікання соціально-економічних перетворень суспільства спричинили до того, що Центральна Рада швидко втрачала підтримку народних мас. Відсутність національного війська зробила українську державність незахищеною перед більшовицькою агресією.

Попри це, Центральна Рада продовжувала розбудову державності. Серед державно-правових актів, прийнятих у цей час, найбільш важливими були законопроекти про судову владу та "Закон про національно-персональну автономію". В розділі подається аналіз ходу виборів до Українських Установчих Зборів, вплив їх на політику українського уряду.

Важливою подією процесу державотворення була участь України у мирних переговорах з Центральними державами. Українська Народна Республіка зробила крок до самостійності, вперше виступаючи суб'єктом міжнародних відносин.

Четвертий Універсал декларував проголошення незалежної української республіки, що стало підсумком процесу еволюції української державності.

У закінченні автором зроблено узагальнюючі висновки та оформлено рекомендації по використанню результатів дослідження. Підкреслено, що процес становлення української державності у 1917 році пройшов ряд етапів, кожен з яких мав свої характерні особливості. Протягом цього періоду відбувалася еволюція державницьких вимог українського руху від національно-територіальної автономії у складі Російської держави до повної незалежності. Це знайшло своє відображення у політичній боротьбі серед українських партій, що входили до Центральної Ради. Визначено також негативні фактори, які перешкождали розбудові української державності.

Основні положення і висновки, які вносяться на захист:

- Лютнева революція не задовольнила національних вимог поневолених народів Росії, проте стала поштовком до розгортання національно-визвольних рухів, в тому числі й в Україні;

- швидкий і бурхливий розвиток визвольних змагань у 1917 р. був обумовлений як соціально-економічними передумовами, так і політикою Росії в "українському питанні" під час Першої світової

війни;

- головними віхами державотворчого процесу стали прийняті Центральною Радою чотири Універсали, в яких яскраво простежується еволюція української державницької думки: від національно-територіальної автономії у складі Російської федеративної держави до проголошення суверенної негалежної України;

- українська інтелігенція, яка була провідною силою національної революції, винесла основний тягар національно-державного і національно-культурного будівництва у 1917 р.;

- діяльність політичних партій в Україні у 1917 р. була одним із чинників становлення національної державності;

- соціалістичний провід Центральної Ради залишив поза увагою церковну політику. Православне духівництво, серед якого було багато справжніх українських патріотів, не стало широкою опорою нової влади.

Висвітлення теми дисертації викладено у таких публікаціях автора:

1. Деякі питання про формування української національної армії у 1917 році // Наукові записки в історії України. Зб. статей. - Вип.2. - Кіровоград, 1993. - С.19-26.
2. "Історіософія" Михайла Грушевського // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті. Матеріали Республіканської науково-практичної конференції. - Київ, 1992. - С.165-169.
3. Формування державності на Україні: діяльність Центральної Ради (березень 1917 - січень 1918 рр.) // Республіканська науково-теоретична конференція "Українська державність: історія і сучасність". Теги доповідей. - Київ, 1993.
4. Лютнева революція на Україні і утворення Центральної Ради (Деякі питання історіографії проблеми в працях Н.Полонської-Василенко) // Шоста Всеукраїнська наукова конференція в історичного краєзнавства. Теги доповідей. - Луцьк, 1993. - С.47-48.
5. Державно-правові акти доби Центральної Ради (березень 1917 - квітень 1918 рр.) // Історія українського народу. Теги доповідей на II Українській науково-практичній конференції. - Київ, 1994. - С.53-54.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Демянюк О.Н. Февральская революция и становление украинской национальной государственности (февраль 1917 - январь 1918 гг.).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - История Украины, рукопись Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1995.

В диссертации на основе широкого круга источников исследован процесс становления украинской государственности в начале XX века. Автором были разработаны аспекты, которые имели определяющий характер в государственном строительстве на Украине в 1917 году, а именно: эволюция национально-государственной идеи в вышеуказанном процессе, роль политических партий, участие в украинской революции национальной интеллигенции, духовенства в частности. Автором сделаны выводы о причинах, которые препятствовали процессу государственного строительства на Украине.

Demianko O.N. The Februar Revolution and the Establishing of the Ukrainian National - State System (Feb.1917 - Jan.1918).

Dissertation for a scientific degree of Candidate of History on speciality 07.00.02 - History of Ukraine, manuscript, Kiev University named by Taras Shevchenko, Kiev, 1995.

The process of the establishing of the Ukrainian National - State System at the beginning of 20.th century has been examined on base of the wide list of sources. The author studied the aspects of the problem these were definitive for the state building process in Ukraine in 1917. These aspects are the following: the evolution of the national state idea in the course of the above mentioned process; the Role of political parties; the participation of inteligentia and clergy, particularly, in the Ukrainian Revolution.

The author made a conclusion on the reasons these hindered the process of the Ukrainian state bilding.

Ключові слова: державність, національна революція, еволюція, ідея, духівництво

Зак № 520 твр. 80 КПП " Укргрожилбыгстрой "

AB 32.190

AB 32.190